

RECENZJE

A. KOMORIDA, *Taisei Tenkan to Ho – Porando no Michi no Kensho* [*Systemic Transformation and Law – Examining the Polish Way*], Wydawnictwo Yushindo, Tokio 2008, s. 432, j. japoński.

Omawiana praca dotyczy ewolucji polskiego systemu prawa w związku z transformacją ustrojową końca XX w., której źródeł lub początków można doszukiwać się w 1980 r. Językiem całej pracy jest japoński. Jest on także językiem spisu treści, a także językiem haseł: indeksu rzeczowego, spisu nazwisk i spisu stosowanych skrótów. Cytowane angielskie tłumaczenie tytułu zostało umieszczone na obwolucie. Należy jednak podkreślić, że w pracy, w odrębnych dla każdego rozdziału przypisach, a także w spisach nazwisk i stosowanych skrótów są przedstawiane w oryginalnej wersji: polskie nazwiska, tytuły cytowanych polskich prac, nazwy omawianych polskich organów państwa oraz podmiotów życia politycznego i społeczno-gospodarczego, wybrane pojęcia polskiego prawa i niektóre hasła debaty publicznej. W pracy przedstawiono również japońską wersję fonetyczną cytowanych polskich pojęć, nazw i nazwisk.

Autor pracy jest byłym profesorem Uniwersytetu Tokijskiego (Tokyo University), a obecnie pracuje na Uniwersytecie Kanagawa w Jokohamie. Należy zauważyć, iż prawo polskie nie było początkowo ważnym obszarem jego działalności naukowej. Autor, co sam podkreśla w aneksie do rozdziału nr 1, rozpoczął pracę naukową od badań nad prawami robotników w radzieckich przedsiębiorstwach państwowych. Następnie, wychodząc poza ramy pierwotnego zainteresowania prawem obowiązującym w ZSRR, podjął on badania porównawcze dotyczące innych państw socjalistycznych. Wybrał trzy państwa, które zamierzał odwiedzić latem 1980 r.: Polskę, Węgry i Jugosławię. Latem 1980 r., podczas jego pobytu w Polsce, doszło do podpisania w Gdań-

sku porozumienia między rządem a komitetem strajkowym, co doprowadziło do powstania „Solidarności”. Ponownie odwiedził Polskę latem 1981 r. Przyznaje się także do tego, że będąc przyzwyczajonym do monotonnej prasy radzieckiej, przeżył szok kulturowy, kiedy podano do publicznej wiadomości projekty ustaw o związkach zawodowych oraz o samorządzie załogi przedsiębiorstwa państwowego. Analizując kolejne rozdziały pracy, można dojść do wniosku, że prawo polskie stopniowo stało się bardzo ważnym obszarem jego badań naukowych. W badaniach, które wyszły daleko poza problematykę praw pracowników i funkcjonowania przedsiębiorstw państwowych, uwzględniono transformację ustrojową, realizowaną po rozmowach okrągłego stołu w 1989 r.

Praca składa się z 7 rozdziałów (rozdział wprowadzający i końcowy bez numerów oraz rozdziały ponumerowane cyframi od 1 do 5), przedmowy i posłowania. Tytuły rozdziałów: wprowadzający – Demokracja, państwo prawa, sprawiedliwość społeczna (trzy niezakończonych sprawy III Rzeczypospolitej), 1 – Walka o pluralizm związków zawodowych, 2 – Próba ustawowego uregulowania cenzury, 3 – Wdrażane instrumenty państwa prawa w awangardzie demokratyzacji, 4 – Urzeczywistnienie zasady swobody działalności gospodarczej, 5 – Polityczny kontekst ogólnonarodowej prywatyzacji, końcowy – Wyjście z socjalizmu a wyzwania dla systemu zabezpieczenia społecznego. Punktem wyjścia rozważań w ponumerowanych rozdziałach (numery od 1 do 5) jest 5 ustaw, które zostały uchwalone w latach 1981-1993: ustawa z 1982 r. o związkach zawodowych (rozdział 1), ustawa z 1981 r. o cenzurze (rozdział 2), ustawa z 1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich (rozdział 3), ustawa z 1988 r. o działalności gospodarczej (rozdział 4), ustawa z 1993 r. o narodowych funduszach inwestycyjnych (rozdział 5).

W przypisach są wymieniane prace dotyczące transformacji ustrojowej w Polsce oraz w państwach Europy Środkowej i Wschodniej, zasadniczo opublikowane w języku polskim i angielskim. Przykłady prac w j. polskim: L. Balcerowicz, *Wolność i Rozwój. Ekonomia wolnego rynku*, Kraków 1995; J. Lewandowski, J. Szomburg, *Uwłaszczenie jako fundament reformy społeczno-gospodarczej*, [w:] *Propozycje*

przekształceń polskiej gospodarki (L. Mażewski); *Teczki liberalów* (skomplet. J. Paradowska i J. Baczyński) Poznań 1993. Przykłady prac w j. angielskim: *The Emerging New Regional Order in Central and Eastern Europe*, ed. T. Ito, Sapporo 1997; L. Kolarska-Bobińska, *The myth of the market and the reality of reform*, [in:] *Polish Paradoxes*, eds. S. Gomułka and A. Polonsky, London and New York, 1990; J. Rostowski, *The decay of socialism and the growth of private enterprise in Poland*, [in:] *Polish Paradoxes ...*; J. Sachs, *Poland's Jump to the Market Economy*, London 1993. Ponadto jest tam cytowana polska literatura prawnicza, dotycząca w szczególności instytucji Rzecznika Praw Obywatelskich oraz ewolucji sądownictwa w PRL, w tym: *Rzecznik Praw Obywatelskich*, pod red. L. Garlickiego, Warszawa, 1989; L. Garlicki, *Trybunał Konstytucyjny*, «Zeszyty Historyczno-Polityczne Stronnictwa Demokratycznego» 1/1983; A. Rzepliński, *Sądownictwo w PRL*, Warszawa, 1989; M. Wyrzykowski, *Sądownictwo administracyjne w PRL*, Warszawa, 1983.

W krótkiej przedmowie autor sygnalizuje doniosłość i ogromny zakres przemian w kraju, jeszcze niedawno nazywanym Polską Rzeczypospolitą Ludową, a obecnie określanym jako „wierny sojusznik Ameryki” i będącym państwem członkowskim Unii Europejskiej. Zwraca on uwagę na, wynikający z przepisów Konstytucji, obowiązek urzeczywistnienia zasad demokracji, państwa prawa i sprawiedliwości społecznej. Poza wymienionymi zasadami konstytucyjnymi dostrzega także kontekst budowy kapitalistycznej gospodarki rynkowej. Autor podkreśla, że treść rozdziałów o numerach 1-5 oraz rozdziału końcowego stanowi treść prac publikowanych oddzielnie w języku japońskim w latach 1983-2001 (tytuły i miejsca publikacji wskazano na s. 419). Opracowując ponumerowane rozdziały oraz rozdział końcowy, zdecydował się on opublikować niezmienną treść tych prac, dodając aneksy do każdego z rozdziałów o nr 1-5 i rozdziału końcowego, odzwierciedlające jego przemyślenia, które pojawiły się podczas prowadzonych później badań.

Pierwsze zdanie rozdziału wprowadzającego (Demokracja, państwo prawa, sprawiedliwość społeczna) rozpoczyna się datą 1 maja 2004 r., kiedy, wraz z Cyprem i Maltą, 8 państw Europy Wschodniej,

w tym państwach wchodzących wcześniej w skład ZSRR, ‘byłych państw o ustroju socjalistycznym’, stało się państwami członkowskimi Unii Europejskiej. W tych byłych państwach socjalistycznych, co sygnalizuje autor, miała miejsce transformacja polegająca na odrzuceniu monopolu władzy politycznej oraz przejściu od gospodarki planowej do, opartej na własności prywatnej, gospodarki rynkowej. Zwraca on uwagę na historycznie doniosłą rolę, powstałą w 1980 r., „Solidarności” (w j. japońskim – „Rentai”) w zapoczątkowaniu tych przemian, wykraczającą poza granice Polski. Zwróciwszy uwagę na historyczną rolę „Solidarności”, autor omawia zmiany sytuacji politycznej w Polsce, uwzględniając wyniki wyborów parlamentarnych przeprowadzonych w czerwcu 1989 r. oraz następnie w latach 1991-2007. Odnosi się przy tym do pojęć III i IV Rzeczypospolitej. W rozdziale tym autor przedstawia trzy scenariusze transformacji ustrojowej: pierwszy – szybkiego urynkowania w warunkach autokratycznego systemu politycznego, drugi – liberalnych reform i łagodzenia ich skutków społecznych (kapitalizm i polityczna demokracja), trzeci – mobilizacji pod sztandarem socjalnym warstw społeczeństwa, które nie uzyskały korzyści z transformacji. Wskazując na pozytywne skutki przemian po 1989 r., dostrzega on także niezłatwioną sprawę realizacji konstytucyjnych zasad demokracji, państwa prawa i sprawiedliwości społecznej.

Na samym początku rozdziału 1, poświęconemu związkom zawodowym, jest sygnalizowany polityczny kontekst uchwalenia w Polsce, po wprowadzeniu w dniu 13 grudnia 1981 r. stanu wojennego, w październiku 1982 r. nowej ustawy o związkach zawodowych, która zastąpiła ustawę z 1949 r. Nawiązując do postanowień Statutu Zrzeszenia Związków Zawodowych (Warszawa 1972 r.), zwracana jest uwaga na zrzeszanie związków zawodowych w Centralnej Radzie Związków Zawodowych (CRZZ) oraz akceptowanie przez nie przewodniej roli w życiu politycznym, społecznym i gospodarczym partii kierującej państwem. Zauważono przy tym czasową zbieżność między przyspieszeniem prac nad nową ustawą o związkach zawodowych a faktem powołania komitetu strajkowego w Stoczni im. Lenina w Gdańsku w sierpniu 1980 r. Podkreśla się ważny fakt podpisania

w dniu 31 sierpnia 1980 r. przez przedstawicieli rządu PRL i prezydium Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego w Gdańsku porozumienia, zwanego „porozumieniem gdańskim”, zakładającego powołanie wolnych związków zawodowych. W dalszych rozważaniach autor opisuje przeciągający się konflikt dotyczący rejestracji NSZZ „Solidarność”, na którego powołanie wyrażono zgodę w sierpniu 1980 r., oraz powstanie związku rolników indywidualnych w 1981 r. Autor opisuje przebieg prac nad projektem ustawy o związkach zawodowych w latach 1980-1982. Przedstawia on teoretyczne modele funkcjonowania związków zawodowych, odnosząc się do modelu transmisyjno-produkcyjnego i konsumpcyjno-rewindykacyjnego. Autor przedstawia różnice między postanowieniami projektów przygotowanych przed wprowadzeniu stanu wojennego w grudniu 1981 r. a przepisami ustawy o związkach zawodowych z 1982 r. oraz wejście w życie nowych przepisów. W aneksie do tego rozdziału, w pierwszej kolejności, odnosi się on do swoich badań nad radzieckim prawem dotyczącym przedsiębiorstw państwowych i początków swojego zainteresowania prawem polskim. Następnie autor omawia: funkcjonowanie związków zawodowych na podstawie przepisów z 1982 r., rozmowy okrągłego stołu w 1989 r. (w zakresie wykraczającym poza problematykę związkową), kształtowanie się pluralistycznego ładu związkowego oraz polityczną rolę „Solidarności” po 1989 r.

Rozdział 2, zgodnie z tytułem, dotyczy przede wszystkim zmian w zakresie prawnego uregulowania cenzury, która została wprowadzona w Polsce po II wojnie światowej i zlikwidowana w 1990 r. Poza tym rozdział ten zawiera rozważania na temat wybranych aspektów totalitaryzmu oraz funkcjonowania rynku wydawniczego i medialnego. Po podkreśleniu, występującego w warunkach totalitaryzmu, ucisku w stosunku do jednostki i społeczeństwa oraz zakreślenia czasowych ram funkcjonowania cenzury w Polsce, autor sygnalizuje fakt przyjęcia prawa prasowego w 1919 r. oraz omawia sytuację na polskim rynku wydawniczym pod rządami konstytucji marcowej z 1921 r. i konstytucji kwietniowej z 1935 r. Podkreśla on szybkie stworzenie w Polsce po II wojnie światowej ram prawnych i instytucjonalnych dla cenzury, dotyczącej prasy, publikacji i widowisk. Odnotowuje także fakt ujaw-

nienia wewnętrznych dokumentów polskiej cenzury (T. Strzyżewski, „zapisy cenzorskie”) oraz początki funkcjonowania, z pominięciem cenzury, tzw. drugiego obiegu wydawniczego, co miało miejsce w latach siedemdziesiątych XX w. W rozdziale tym omówiono, zapoczątkowaną w momencie podpisania porozumienia gdańskiego w sierpniu 1980 r. i towarzyszącą pracom legislacyjnym, publiczną dyskusję na temat prawnego uregulowania cenzury oraz przepisy nowej ustawy z 1981 r. Uwzględniając zmianę sytuacji po wprowadzeniu stanu wojennego w grudniu 1981 r., autor przedstawia praktykę stosowania przepisów nowej ustawy o cenzurze, analizując skąpe orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego w tym okresie. Pod koniec rozdziału przedstawia on wprowadzanie, wynegocjowanego podczas rozmów okrągłego stołu, pluralistycznego ładu na rynku wydawniczym i medialnym oraz likwidację cenzury w Polsce. W aneksie do rozdziału, sygnalizując dyskusje mające miejsce w Polsce w ramach nowego ładu medialnego, zwraca uwagę na zależność między demokratyzacją a wolnością informacji. Zwraca uwagę na powołanie Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji. Zauważa wzajemne oddziaływanie na siebie mediów i polityki. Sygnalizuje przedstawianie w polskich mediach sprawy L. Rywina.

Następny rozdział, oznaczony nr 3, jest poświęcony genezie, prawnemu uregulowaniu i funkcjonowaniu w Polsce instytucji Rzecznika Praw Obywatelskich (Ombudsmana), którego zdaniem autora, można określić jako pierwszego ombudsmana w byłych państwach socjalistycznych. Na wstępie stwierdza on, że także w Polsce, do lat sześćdziesiątych XX w., uważano instytucję ombudsmana za niezgodną z zasadami ustroju socjalistycznego, co zaczęło ulegać zmianie na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. Podkreśla również, że podczas pierwszej kadencji Rzecznika w Polsce, także w innych państwach Europy Wschodniej, doszło do zmiany ustroju. Następnie omawia, powołując się na przepisy ustawy z 1987 r., zasady organizacji i funkcjonowania instytucji polskiego Rzecznika Praw Obywatelskich. Zastanawiając się nad genezą wprowadzenia tej instytucji w Polsce, autor dochodzi do wniosku, że należałoby przedstawić w sposób kompleksowy mechanizm ochrony praw obywatelskich, istniejący przed

jej powołaniem, na którego kształt wywarł wpływ model radziecki. Uwzględniając północnoeuropejskie korzenie ombudsmana, dostrzega współistnienie w Polsce wpływów modelu radzieckiego oraz tendencji powrotu do polskiej tradycji. Zarazem uznaje on konieczność, w ramach rozważań nad genezą instytucji ombudsmana w Polsce, omówienie także instytucji prokuratury, sądownictwa administracyjnego i sądownictwa konstytucyjnego. Omawiając instytucję prokuratury funkcjonującą w latach 1950-1989, zwraca w szczególności uwagę na: wpływ modelu radzieckiego, uprawnienia kontrolne w ramach ochrony praworządności, zmianę pozycji ustrojowej wskutek podporządkowania w 1989 r. ministrowi sprawiedliwości. Natomiast w przypadku sądownictwa administracyjnego i sądownictwa konstytucyjnego, w pierwszej kolejności sygnalizuje on: rozwiązania prawne sprzed II wojny światowej w zakresie regulacji sądownictwa administracyjnego (1922 r.) i procedury administracyjnej (1928 r.), pochodzące także sprzed II wojny światowej projekty dotyczące sądownictwa konstytucyjnego, ewolucję poglądów doktryny prawa po II wojnie światowej na temat zgodności instytucji sądownictwa administracyjnego i sądownictwa konstytucyjnego z zasadami ustroju socjalistycznego. Po krótkiej prezentacji zasad postępowania administracyjnego według przepisów nowego kodeksu z 1960 r. (k.p.a.), omawia on pozycję ustrojową i zakres właściwości Naczelnego Sądu Administracyjnego po jego powołaniu i nowelizacji kpa w 1980 r. Przedstawia on także pozycję ustrojową i zasady funkcjonowania Trybunału Konstytucyjnego na podstawie przepisów ustawy z 1985 r. Po prezentacji wymienionych wyżej trzech instytucji, a następnie, prowadzonych przed 1980 r., przez polską doktrynę badań nad instytucją ombudsmana w państwach zachodnich, autor omawia szczegółowo, zapoczątkowaną po 1980 r. dyskusję w różnych środowiskach (nauka, media, polityka) na temat powołania w Polsce instytucji ombudsmana, a także prowadzone w tym zakresie badania, prace legislacyjne oraz sam proces powołania pierwszego Rzecznika Praw Obywatelskich. W dalszej kolejności przedstawia on działalność Rzecznika I kadencji, a w szczególności: podjęte działania (na podstawie Biuletynu RPO), strukturę urzędu oraz proces komunikowania się Rzecznika z obywatelami. W aneksie do

rozdziału przedstawia czterech następujących Rzeczników, powołanych na cztery kolejne kadencje (1992-2006), a także analizuje skrótowo społeczny i polityczny kontekst powoływania w Polsce, począwszy od 1980 r., omawianych w tym rozdziale instytucji: sądownictwa administracyjnego, sądownictwa konstytucyjnego, a przede wszystkim ombudsmana.

Na początku rozdziału 4, dotyczącego urzeczywistnienia w Polsce zasady swobody działalności gospodarczej, jest zwracana uwaga na nowe brzmienie, przyjętego 29 grudnia 1989 r. ustawą o zmianie Konstytucji, krótkiego przepisu art. 6 gwarantującego swobodę działalności gospodarczej oraz potwierdzającego, w warunkach transformacji ustrojowej, likwidację ustroju socjalistycznego. Zarazem podkreśla się, iż, dokładnie rok wcześniej (23 grudnia 1988 r.), jeszcze w okresie rządu Rakowskiego została wydana ustawa o działalności gospodarczej, zawierająca zasadę swobody takiej działalności. Następnie autor przedstawia funkcjonowanie w Polsce po II wojnie światowej gospodarki planowej. Wskazuje na hegemonię jednej partii politycznej, upaństwowienie przemysłu i uprzywilejowanie sektora państwowego. Podkreśla, że działalność gospodarcza nie była ukierunkowana na osiągnięcie zysku, lecz na wykonanie planów. Natomiast, oceniany negatywnie, sektor prywatny został poddany daleko idącym ograniczeniom, przy czym obejmował on w zasadzie rzemiosło i w większości prywatne rolnictwo oraz był obecny w sferze handlu i usług. W dalszej kolejności jest omawiana ewolucja prawnej regulacji działalności gospodarczej w Polsce w latach 80 XX w., uwzględniająca reformę sektora przedsiębiorstw państwowych (samodzielność, samorządność i samofinansowanie) i odradzanie się sektora prywatnego, sygnalizując zarazem występowanie zjawiska tzw. szarej strefy i ograniczoną obecność kapitału zagranicznego. W rozdziale tym przedstawiono także podstawowe założenia i rozwiązania ustawy z 1988 r. o działalności gospodarczej, gdzie podkreślono zasadę równości podmiotów gospodarczych. Autor uwzględnił w nim także szeroko kontekst zachodzących przemian, odnosząc się między innymi do kryzysu przełomu lat 70 i 80 XX w. związanego z zadłużeniem zagranicznym oraz pragmatyzmu elity politycznej Polski Ludowej i jej gotowości do

odrzućenia dogmatu prymatu własności państwowej, także popieranie przez nią prywatyzacji. W aneksie, po podkreśleniu zmiany polegającej na odrodzeniu sektora prywatnego i włączeniu gospodarki polskiej do gospodarki światowej, jest mowa w szczególności o negocjacjach akcesyjnych i wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej w 2004 r. oraz o zasadach wolności gospodarczej i społecznej gospodarki rynkowej w Konstytucji z 1997 r.

Rozpoczynając w rozdziale 5 pracy rozważania na temat politycznego kontekstu ‘ogólnonarodowej’ prywatyzacji w Polsce, autor zwraca uwagę na: (1) ogromne rozmiary gospodarki państwowej i stosunkowo krótki okres prywatyzacji, (2) konieczność stworzenia infrastruktury gospodarki rynkowej, (3) konflikty między grupami społecznymi, (4) stosunek społeczeństwa do transformacji. Następnie przedstawia on trzy modele prywatyzacji: (1) strategicznego inwestora, (2) samorządu pracowniczego, (3) ogólnonarodowy. Dostrzegając problem reprivatyzacji, wprowadza określenie „trzy modele (plus jeden)”. Następnie, wracając do początku lat 80 XX w., omawia on: założenia i regulacje dotyczące funkcjonowania przedsiębiorstw państwowych, a w ich ramach samorządu pracowniczego na podstawie dwóch ustaw z 1981 r., dyskusje na temat modelu gospodarki i uwłaszczania społeczeństwa w latach 80 XX w., rozmowy okrągłego stołu dotyczące modelu gospodarki oraz przyjęcie, mającego charakter pionierski, planu przekształcenia struktury i stabilizacji gospodarki oraz zmian zasad jej funkcjonowania („plan Balcerowicza”), dyskusje dotyczące komercjalizacji przedsiębiorstw państwowych oraz przekształceń własnościowych. Kolejnym przedstawianym tam obszernym zagadnieniem jest program powszechnej prywatyzacji, a w jego ramach między innymi zakres i formy instytucjonalne. Omawia się w nim także proces przygotowania i przyjęcie programu powszechnej prywatyzacji w 1993 r., a w dalszej kolejności jego realizację przez, powołany po przeprowadzonych w tym samym roku przyspieszonych wyborach parlamentarnych, inny rząd koalicyjny. W aneksie do rozdziału sygnalizuje się między innymi spory na tle realizacji w Polsce programu powszechnej prywatyzacji oraz jej przeprowadzanie także w innych byłych państwach socjalistycznych.

Na samym początku rozdziału końcowego, poświęconego wyjściu z socjalizmu i znaczeniu systemu gwarancji bezpieczeństwa socjalnego, autor wskazuje z jednej strony na niezadowolenie z kryzysu gospodarczego i społecznego w państwach socjalistycznych jako na przesłankę dążeń do demokratyzacji, a z drugiej na dążenie niedemokratycznego systemu do uzyskania milczącej akceptacji w zamian za gwarantowanie bezpieczeństwa i stabilizacji w sferze socjalnej. Zwraca też uwagę na Polskę jako na słabe ogniwo antyamerykańskiego bloku radzieckiego oraz na zmiany w modelu społecznym i gospodarczym po II wojnie światowej, a także w latach 70, 80 i 90 XX w. Przedstawiając tło zachodzących przemian, nawiązuje on do, wzorowanej na modelu radzieckim i zapoczątkowanej w 1950 r. (plan sześcioletni), szybkiej industrializacji oraz urbanizacji i aktywizacji zawodowej kobiet. Dostrzegając, znajdujące odbicie w Konstytucji z 1952 r., deklarowaną troskę o prawa robotnicze, podkreśla on występowanie zjawiska etatyzacji siły roboczej. Z etatyzacji wynikała zasada wynagradzania za pracę w związku z zatrudnieniem na określonym stanowisku, z czym wiązało się prawo do korzystania z innych świadczeń w tym dostępu do opieki medycznej i prawo do mieszkania. Przy czym ważną cechą tych świadczeń była centralizacja systemu i uzależnienie od budżetu państwa. Po przedstawieniu, nawiązującego do wzorów radzieckich, modelu zakładającego realizację zasady egalitaryzmu, autor zwraca uwagę na przemiany zachodzące w Polsce w latach 70 i 80 XX w. W szczególności omawia promowanie konsumpcji indywidualnej, towarzyszącą otwarciu się na współpracę z państwami kapitalistycznymi, oraz wzrost wydatków w sferze socjalnej, związanych między innymi z rozciągnięciem systemu opieki społecznej na rolników indywidualnych, co w latach 70 było ogromnym obciążeniem dla państwa. Sygnalizuje zjawisko kryzysu gospodarczego, skłaniającego do reformowania systemu społecznego i gospodarczego, co prowadziło do rozmów okrągłego stołu. W dalszej kolejności autor odnosi się do dylematów transformacji ustrojowej, związanych z koniecznością zapewnienia ochrony socjalnej w sytuacji szoku, spowodowanego szybkimi zmianami w gospodarce po 1989 r. oraz kształtowania się nowego modelu zabezpieczenia socjalnego w warunkach gospodarki

kapitalistycznej. W aneksie do tego rozdziału, nie mającego oparcia w jednej konkretnej ustawie, sygnalizuje on zapoczątkowaną w 1999 r. reformę systemu emerytalnego oraz zwraca uwagę na konieczność uwzględnienia w badaniach dotyczących omawianej problematyki globalizacji i konsekwencji wynikających z członkostwa Polski w Unii Europejskiej.

W omawianej pracy, będącej zbiorem studiów opublikowanych oddzielnie w latach 1983-2001, w pierwszej kolejności zwraca uwagę czytelnika bardzo dobra znajomość przez autora języka polskiego i polskich przepisów prawa, także tych które już nie obowiązywały w momencie prowadzenia badań oraz przepisów projektów ustaw. W tekście pracy i w przypisach, począwszy od rozdziału wprowadzającego, pojawiają odwołania do, starannie tłumaczonej na j. japoński, polskojęzycznej terminologii. Należy też podkreślić bardzo szeroki zakres prowadzonych badań nad ewolucją polskiego systemu prawa w ramach ustroju socjalistycznego oraz realizowanej od 1989 r. transformacji ustroju politycznego i społeczno-gospodarczego. Badania te dotyczyły: zasad prowadzenia działalności gospodarczej i własności środków produkcji, roli związków zawodowych w funkcjonowaniu przedsiębiorstw i państwa, systemu ochrony praw obywatelskich, systemu ochrony bezpieczeństwa socjalnego, kontrolowania prasy i mediów.

Należy pozytywnie ocenić fakt zebrania w jednej książce, opublikowanych wcześniej oddzielnie, studiów na temat ewolucji ważnych dziedzin polskiego systemu prawa. Wspólnym ich mianownikiem jest związek z transformacją ustrojową, która miała miejsce w Polsce pod koniec XX w. W 1989 r. został przesądzony pluralistyczny model związków zawodowych, a w 1990 r. zlikwidowano cenzurę, co było przedmiotem rozważań w rozdziałach nr 1 i 2. Pod koniec 1989 r. potwierdzono także w konstytucji zasadę funkcjonowania polskiej gospodarki w warunkach gospodarki rynkowej opartej na własności prywatnej oraz wprowadzono ustrojową zasadę demokratycznego państwa prawa. Przy czym podkreślono w pracy, iż ustawa zakładająca swobodę działalności gospodarczej została uchwalona rok wcześniej pod koniec 1988 r., a takie instytucje demokratycznego państwa

prawa jak sądownictwo administracyjne, sądownictwo konstytucyjne i ombudsman były ustanawiane stopniowo w latach 1980-1987 (rozdziały nr 3 i 4). Z zasadniczą zmianą ustroju gospodarczego wiązały się problemy dotyczące sposobu i zakresu przekształceń majątku ogólnonarodowego, prywatyzacji dokonywanej stosunkowo szybko i w ogromnej skali, przy czym należało odnieść się także do kwestii reprivatyzacji (rozdział nr 5). Podczas transformacji pojawiła się kwestia realizacji gwarancji bezpieczeństwa socjalnego, o czym jest mowa w rozdziale końcowym.

Zwraca uwagę bardzo szeroki zakres zrealizowanych badań. Sygnalizowana wyżej problematyka była badana starannie, o czym świadczą odnośniki do cytowanych przepisów (Dz. U. Nr ..., poz. ...) oraz uwzględnienie: prac nad projektami omawianych ustaw w parlamencie (z wykorzystaniem druków sejmowych, wydań Dziennika Sejmowego), także dyskusji relacjonowanych i dokumentowanych przez prasę, serwisów informacyjnych, dokumentów GUS, statutów i dokumentów programowych, protokołów porozumień, biuletynów (w tym Biuletynu Rzecznika Praw Obywatelskich), sprawozdań z konferencji i sympozjów, zbiorów dokumentów. Poza pracami prawniczymi autor wykorzystał także opublikowane prace z zakresu innych nauk i wykraczające tematycznie poza przemiany zachodzące w Polsce, dotyczące także zmian ustrojowych oraz reform społeczno-gospodarczych w innych państwach Europy Środkowej i Wschodniej.

Omawiana praca jest wartościowa i godna uwagi także ze względu na bardzo szeroko uwzględniony kontekst polityczny i społeczno – gospodarczy przedstawianych zmian w polskim systemie prawa, zachodzących w bardzo ważnym okresie historii Polski oraz nawiązywanie do polskiej tradycji prawniczej. Recenzowana praca oraz cytowana praca *The Emerging New Regional Order in Central and Eastern Europe*, red. T. Ito, ... byłyby argumentem na rzecz uznania Japonii za ważny kraj z punktu widzenia badań w zakresie nauk społecznych dotyczących Europy Środkowej i Wschodniej.

Marek Brzeski